

تبیین روش‌شناسی مناسب در کنترل استراتژیک

دکتر سید محمد اعرابی^۱ - دکتر نبی‌اله دهقان^۲

مقاله پیش رو با هدف تبیین و ارائه روش‌شناسی مناسب مطالعات کنترل استراتژیک صورت گرفته است. موضوع مطالعه در این نوشتار، پژوهش‌های انجام شده در حوزه کنترل استراتژیک در سطح کلان کشور است. این نوشتار برحسب دستاورد یا نتیجه تحقیق، از نوع توسعه‌ای-کاربردی و از نظر هدف تحقیق از نوع اکتشافی و به لحاظ نوع داده‌های مورد استفاده، یک تحقیق کیفی است. روش این تحقیق، موردی است و به همین دلیل فرضیه‌های تحقیق با استفاده از این متدولوژی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

ابزار جمع‌آوری داده‌ها، اسناد و مدارک (نتایج تحقیقات منتشر شده در حوزه مدیریت استراتژیک) است که با استفاده از منابع مختلف، داده‌های لازم جمع‌آوری شده و از طریق روش تحلیل مقایسه الگوها، مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج حاصل از تحلیل و ترکیب داده‌های جمع‌آوری شده نشان می‌دهد از بین انواع روش‌شناسی‌های تحقیق، تحقیق قوم‌نگاری، روش مناسب برای تحقیقات کنترل استراتژیک است.

واژگان کلیدی: روش‌شناسی، کنترل استراتژیک، قوم‌نگاری

---

۱ استاد گروه مدیریت بازرگانی دانشگاه علامه طباطبایی و رئیس پژوهشکده مدیریت سما
۲ استادیار گروه مدیریت بازرگانی دانشگاه شهید ستاری و پژوهشکده مدیریت سما

مقدمه

امروزه سازمان‌ها در محیطی پویا، پرابهام و متحول فعالیت می‌کنند. یکی از بارزترین ویژگی‌های عصر حاضر، تغییرات و تحولات شگرف و مداومی است که در طرز تفکر، ایدئولوژی، ارزش‌های اجتماعی، روش‌های انجام کار و بسیاری از پدیده‌های دیگر زندگی به چشم می‌خورد. سرعت این تغییرات به گونه‌ای است که نمی‌توان منحنی تغییر را در بعد زمان ترسیم کرد؛ زیرا پیشرفت و تحول، با شتابی بیشتر از سرعت ترسیم منحنی به وقوع می‌پیوندد. کثرت تغییراتی که سازمان‌ها با آن مواجه‌اند، از چنان فشار و نیرویی برخوردار است که هر نوع مقاومتی را در هم کوبیده و همه را با خود به پیش می‌برد. به عبارت دیگر، وسعت و تنوع نیروی تغییری که بر پیکر سازمان‌های امروزی وارد می‌آید، به قدری زیاد است که برای آنها چاره‌ای جز انطباق با این تغییرات و پاسخگویی به آنها باقی نمی‌گذارد.

در چنین شرایطی، داشتن چشم اندازی روشن از رسالت و عوامل خارجی تأثیرگذار و شناخت دقیق از پیشرفتی که در راه رسیدن به اهداف، حاصل می‌شود، برای یک سازمان بسیار حائز اهمیت است. بدین منظور پیش از هر کار باید میزان پیشرفت سازمان به همراه گسترش مدیرانه، به طور منظم کنترل شود و استراتژی سازمان در موارد لزوم بر اساس این سنجش تغییر کند. این فرایند که کنترل استراتژیک نامیده می‌شود، امری مهم و اغلب ناپیدا است که سازمان‌ها برای مدیریت اثر بخش، به آن نیاز دارند. سیستم برنامه‌ریزی که محیط خارجی و ضعف و قوت‌های داخلی را ارزیابی می‌کند به کمال استعداد خویش نخواهد رسید مگر اینکه در همان زمان به نظارت و سنجش پیشرفت سازمان، همراه با ابعاد کلیدی استراتژیک آن بپردازد. کنترل استراتژیک که عاملی ضروری برای مدیریت اثربخش مداوم در کسب و کار است، در زمان ناپیوستگی، حیاتی می‌شود (لورنژ و همکاران، ۱۳۸۴).

با آنکه بیش از نیم قرن است در سازمان‌های غیر نظامی از مدیریت استراتژیک استفاده می‌شود، هنوز هم روش‌شناسی مشخص و قابل استفاده‌ای در حوزه کنترل استراتژیک که بخش اساسی مدیریت استراتژیک است، وجود ندارد. در کشور ما در این زمینه کاری انجام نشده و موضوع مذکور بکر و بی‌سابقه است. برای تدوین این مقاله، در منابع خارجی تنها دو کتاب در این زمینه شناسایی شد. تحقیق حاضر با هدف پاسخگویی به این دو پرسش اساسی

صورت گرفته که الگوی روش‌شناسی مطالعات کنترل استراتژیک سازمان‌ها کدام است؟ و چگونه می‌توان روش‌شناسی مناسب مطالعات کنترل استراتژیک را تبیین کرد؟ امیدواریم انجام این پژوهش گامی کوچک در زمینه جنبش نرم‌افزاری و تولید علم در کشور باشد.

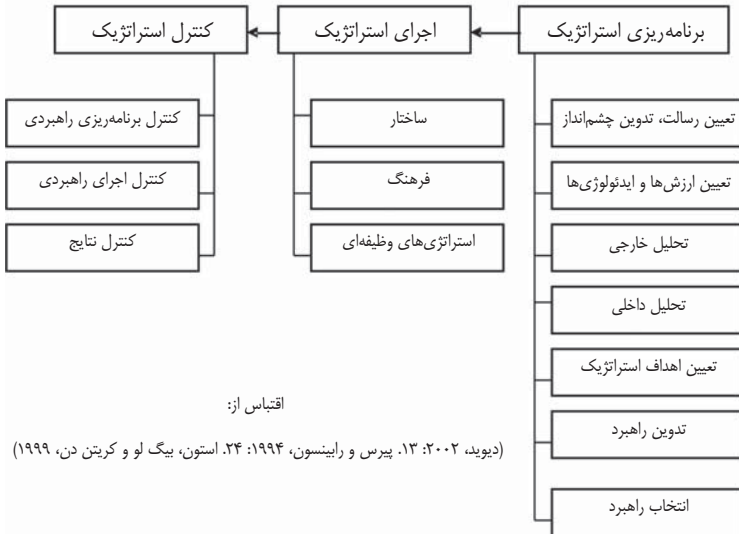
مروری بر ادبیات نظری تحقیق

۱. مدیریت استراتژیک

تفکرات، تصورات و فرضیات مختلفی در حوزه برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک از سوی صاحب‌نظران این رشته، در قالب مکاتب شکل‌گیری استراتژی و برنامه‌ریزی استراتژیک مطرح شده و مخالفان و موافقان بسیاری در این زمینه اظهار نظر کرده‌اند. بررسی این نظریات نشان می‌دهد درکی روشن و تصویری واحد از موضوع شکل‌گیری استراتژی و فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک وجود ندارد. آنچه مسلم است اینکه استراتژی ریشه لاتین داشته و بیشتر کاربرد نظامی و سیاسی دارد. اگرچه امروزه وارد ادبیات کسب و کار نیز شده است. در لغت، به شیوه حرکت نیروهای نظامی، استراتژی می‌گویند. استراتژی از کلمه یونانی strategos مرکب از stratos به معنای ارتش و ego به معنی رهبر گرفته شده است (شهلائی و ولیوندزمانی، ۱۳۸۸: ۷۴).

با وجود آنکه قریب چهار دهه از ظهور مدیریت استراتژیک می‌گذرد و بنگاه‌ها، شرکت‌ها، واحدهای غیرانتفاعی و سازمان‌های دولتی که آن را به کار گرفته‌اند از نتایجش بهره‌مند شده‌اند، هنوز تعریف واحدی از این مدیریت وجود ندارد و صاحب‌نظران با دیدگاه‌های متفاوتی، به تعریف آن پرداخته‌اند (شهلائی، ۱۳۸۵: ۲۱). برخی معتقدند مدیریت استراتژیک در واقع برنامه‌ریزی، هدایت، سازماندهی و کنترل تصمیمات استراتژیک فعالیت‌های واحد اقتصادی را در بر می‌گیرد (پیرس و رابینسون، ۱۹۹۴: ۲۴). از دیدگاه دیوید (۲۰۰۲) مدیریت استراتژیک عبارت است از هنر و علم تدوین، اجرا و ارزیابی تصمیمات؛ وظیفه‌ای چندگانه که سازمان را قادر می‌سازد به اهداف بلند مدت خود دست یابد. بر این اساس می‌توان نقش‌ها و مسئولیت‌های متفاوتی برای محقق در مدیریت استراتژیک در نظر گرفت (ن: ک: نمودار ۱).

نمودار ۱. مسئولیت‌های محقق در مدیریت استراتژیک

اقتباس از:

(دیوید، ۲۰۰۲: ۱۳. پیرس و رابینسون، ۱۹۹۴: ۲۴. استون، بیگ لو و کریتن دن، ۱۹۹۹)

در مجموع می‌توان گفت مدیریت استراتژیک عبارت است از اداره روند تصمیم‌گیری استراتژیک. اگر این تعریف کمی بسط داده شود اولاً باید یادآور شد که این نوع مدیریت با مدیریت عملیات و تصمیم‌گیری درباره امور روزمره متفاوت است. چرا که در سطح استراتژیک مسائل به صورت ذهنی، مفهومی، نظری (تئوریک) و کیفی بیان می‌شوند ولی در سطح عملیاتی مسائل به صورت عینی، عملیاتی، عملی و کمی عنوان می‌شوند. مسائل ذهنی، یک ذهنیت روشن قبل از عمل ارائه داده و یک نتیجه نظری یا مفهومی ارائه می‌کنند که مبنای عملیاتی شدن قرار می‌گیرد. ثانیاً با تصمیم‌گیری درباره استراتژی و چگونگی به اجرا درآوردن آن سر و کار دارد. ثالثاً نظارت و کنترل استراتژیک بخش لاینفک آن است. اما بدیهی است که تصمیم‌گیری در زمینه استراتژی بدون آگاهی از اوضاع و احوال فعلی و پیش‌بینی شرایط آتی چندان معنا و مفهومی ندارد. از این رو مدیریت استراتژی، سه عنصر برنامه‌ریزی استراتژیک،

اجرای استراتژیک و کنترل استراتژیک را شامل می‌شود؛ برنامه‌ریزی استراتژیک شامل تعیین ارکان جهت‌ساز سازمان (مأموریت، چشم‌انداز و ارزش‌ها و ایدئولوژی‌ها)، تحلیل محیط خارجی و محیط داخلی، تدوین و انتخاب استراتژی است. اجرای استراتژیک تابعی از ابزارهای عمومی سازمانی و ابزارهای خاص مدیریت است. ابزارهای عمومی ساختار، فرهنگ، تکنولوژی و ... را شامل می‌شود و ابزارهای خاص، حوزه‌های وظیفه‌ای یا کارکردی سازمان را در بر می‌گیرند (اعرابی، ۱۳۸۳). کنترل استراتژیک یعنی ارزیابی برنامه استراتژیک، فعالیت‌های سازمانی و نتیجه‌هایی که اطلاعات مورد نیاز برای اقدامات آینده به دست می‌دهد. کنترل استراتژیک با کنترل عملیاتی تفاوت دارد؛ کنترل عملیاتی یک چرخه کوتاه‌مدت است و شامل چهار مرحله می‌شود: تعیین هدف، سنجش عملکرد، مقایسه عملکرد با استانداردها و بازخوردن نتیجه‌ها. در کنترل عملیاتی در یک دوره کوتاه بر یک واحد سازمان تأکید می‌شود. اصولاً در کنترل استراتژیک نتیجه عملیات انجام شده و اطلاعات مربوط به اقدام ورودی را کنترل می‌کنند. بازخوردن نتیجه‌ها یعنی مقایسه نتیجه‌های به دست آمده با آنچه مورد نظر بوده است و تغییرات عوامل محیطی که احتمالاً بر برنامه‌های استراتژیک اثر خواهند گذاشت. در این اقدام شرکت می‌تواند قبل از وقوع، علاج واقعه کرده و اجازه ندهد عوامل خارجی تعادل سازمان را بر هم بزنند. کنترل استراتژیک یک فرایند دائمی است و باید شرایط داخلی محیط خارجی پیوسته کنترل شود (دفت، ۱۳۸۰). بررسی ادبیات سازمان و مدیریت استراتژیک، نشان می‌دهد که محققان و صاحب‌نظران این حوزه دسته‌بندی‌های مختلفی از مفهوم کنترل استراتژیک ارائه کرده‌اند (لوزنز و همکاران، ۱۳۸۴). با توجه به ایستایی یا پویایی محیط سازمان که بر اساس شدت تغییرات عوامل محیطی تعیین می‌شود، دو نوع کنترل استراتژیک وجود دارد:

۱- کنترل تدریجی استراتژیک^۱

۲- کنترل بنیادی استراتژیک^۲

ویلیام اوچی از استادان دانشگاه کالیفرنیا بر آن است که سازمان‌ها می‌توانند یکی از سه استراتژی کنترل بازار، اداری (دیوان‌سالاری) و قومی را بر مبنای اطلاعات مورد استفاده انتخاب

1 Controlling the strategic momentum

2 Controlling the strategic leap

کنند. رابینز (۱۳۸۱) بر مبنای زمان مورد نیاز برای کنترل، سه نوع کنترل آینده‌نگر، حین فرایند و بازخور (پیش‌نگر) را معرفی می‌کند. استیسی نیز بر مبنای نوع تغییرات، دو نوع کنترل را از طریق یادگیری و سیاست و برنامه‌ریزی و ایدئولوژی پیشنهاد می‌کند. شنايدر و بارسو (۱۳۸۴) نیز از زاویه فرهنگی به موضوع کنترل استراتژیک نگاه کرده و معتقدند دو مدل کنترلی وجود دارد: مدل سازگاری و مدل کنترلی. همچنین صاحب‌نظران حوزه سازمان و مدیریت استراتژیک نسبت به کنترل استراتژیک رویکردهای متفاوتی دارند. از دیدگاه پیرس و رابینسون (۱۳۸۰) چهار نوع رویکرد اساسی به کنترل استراتژیک وجود دارد:

۱. کنترل فرضیات

۲. کنترل اجرا

۳. نظارت استراتژیک

۴. کنترل آگاهی‌های ویژه

از دیدگاه سوریاگ و استمین مان^۱ (۱۹۸۷) نیز انواع رویکردهای اساسی به کنترل استراتژیک عبارتند از:

۱. رویکرد کنترل اجرای استراتژی

۲. رویکرد تعیین اعتبار مفروضات استراتژیک

۳. رویکرد مدیریت ظهور جنبه‌های استراتژیک

۴. رویکرد بازنگری‌های دوره‌ای استراتژی

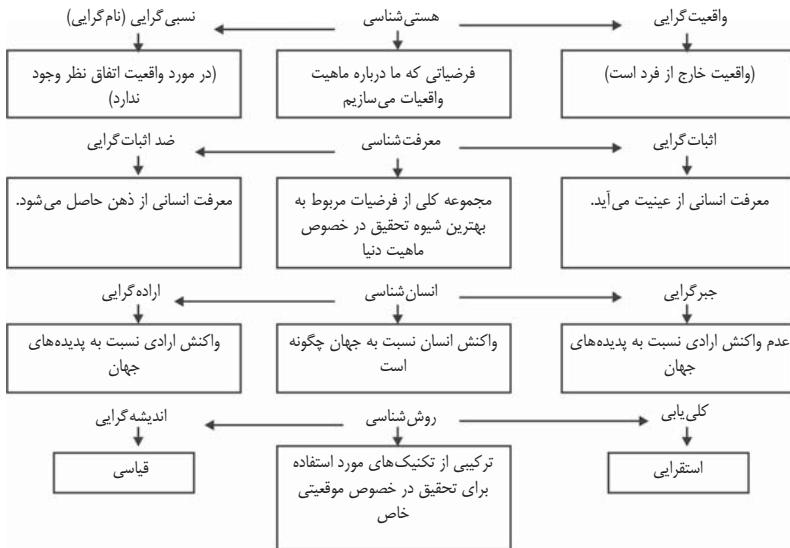
دسته‌بندی‌ها و رویکردها یا نگرش‌ها به کنترل استراتژیک (تعریف به اجزا) در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. تعاریف و مفاهیم، رویکردها و نگرش به کنترل استراتژیک (تعریف به اجزا)

منبع	انواع	رویکردها و اجزا
پیرس و راینسون، ۱۸۳۱	کنترل فرضیات، کنترل اجرا، نظارت استراتژیک، کنترل آگاهی‌های ویژه	رویکردها به کنترل استراتژیک
سوریگ و استمین مان، ۷۸۹۱	رویکرد کنترل اجرای استراتژی، رویکرد تعیین اعتبار مفروضات استراتژیک، رویکرد مدیریت ظهور جنبه‌های استراتژیک، رویکرد بازنگری‌های دوره‌ای استراتژی	
لورنژ و همکاران، ۴۸۳۱	تدریجی، بنیادی	اجزا و مقولات کنترل استراتژیک
اوچی (به نقل از دفت ۰۸۳۱)	قومی (فرهنگی)، اداری (بوروکراتیک)، بازار	
راینر، ۱۸۳۱	کنترل آینده‌نگر، حین فرایند، بازخور (پیش‌نگر)	
استیسی، ۴۸۳۱	کنترل از طریق یادگیری و سیاست و برنامه‌ریزی و ایده	
شناپدر و بارسو، ۴۸۳۱	مدل سازگاری و مدل کنترلی	

تعریف مفاهیم به جایگاه، نیازمند بحثی فلسفی است. با پرهیز از تفصیل مباحث فلسفی به طور خلاصه می‌توان جایگاه انواع مفاهیم را از نظر هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و روش‌شناسی بر روی پیوستاری در نمودار ۲ مشخص کرد (اعرابی، ۱۳۸۳).

نمودار ۲- پیوستار فلسفی مفاهیم

منبع: (بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳)

برای تعریف مفهوم کنترل استراتژیک به جایگاه فلسفی آن، ذکر این نکته لازم است که نگرش استراتژیک، متفاوت از نگرش عملیاتی بوده و ملاک تمایز آن نیز میزان ذهنی بودن یا عینی بودن است. همانطور که اشاره شد در سطح استراتژیک، مسائل به صورت ذهنی، مفهومی، نظری (تئوریک) و کیفی بیان می‌شوند ولی در سطح عملیاتی مسائل به صورت عینی، عملیاتی، عملی و کمی عنوان می‌شوند. مسائل ذهنی، یک ذهنیت روشن قبل از عمل می‌دهند و یک نتیجه نظری یا مفهومی ارائه می‌کنند که مبنای عملیاتی شدن قرار می‌گیرد. از طرفی بر اساس مدل بوریل و مورگان در سطح فلسفی نیز ملاک داشتن یک رویکرد فلسفی متمایز، پیوستار عینی - ذهنی است. به طور معمول می‌توان واقع‌گرایی در هستی‌شناسی، اثبات‌گرایی در معرفت‌شناسی، جبرگرایی در انسان‌شناسی و کلی‌یابی در روش‌شناسی را معادل واژه «عینی‌گرایی» ترجمه کرد. از سوی دیگر نسبی‌گرایی در هستی‌شناسی، ضد اثبات‌گرایی

یا ساختارگرایی در معرفت‌شناسی، اراده‌گرایی در انسان‌شناسی و اندیشه‌گرایی در روش‌شناسی را می‌توان معادل «ذهنی‌گرایی» ترجمه کرد (بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳). جمع‌بندی نگرش صاحب‌نظران درباره موضوع کنترل استراتژیک در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲- جمع‌بندی نگرش صاحب‌نظران نسبت به موضوع کنترل استراتژیک

بعد «ماهیت فلسفه و روش تحقیق»		پرسش
ذهنی‌گرایی	عینی‌گرایی	
آنچه در ذهن است و فرد می‌پندارد	آنچه واقعیت دارد و سازمان می‌گوید	چگونه به مفهوم کنترل می‌نگرید؟
چند بعدی؟	تک بعدی؟	چگونه به ابعاد کنترل می‌نگرید؟
مقولات همگی با هم در ارتباطند و باید ارتباط میان آنها را در دست‌یابی به کنترل در نظر گرفت	یک مقوله نسبت به سایر مقولات اولویت دارد و باید تک تک به مقولات پرداخت	چگونه به منشأ تهدید/ فرصت یا منافع/معایب در کنترل می‌نگرید؟
داخلی یا درونی است	بیرونی یا خارجی است	چگونه به متغیر کنترل می‌نگرید؟
وابسته است، قابل کنترل	مستقل است، غیر قابل کنترل	

اقتباس از: (بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳. لورنز و همکاران، ۱۳۸۴. کرسول و پلانوکلاک، ۱۳۸۷: ۴۲)

۲. روش‌شناسی و روش‌های تحقیق

روش‌شناسی مبحثی است که به بررسی روش شناخت علمی در علم می‌پردازد. به عبارتی روش‌شناسی، مطالعه منظم و منطقی اصولی است که جست‌وجوی علمی را راهبری می‌کند (خاکی، ۱۳۸۲: ۱۴۰). روش، راهی است که محقق برای دستیابی به حقیقت که همان پاسخ سوالات تحقیقی وی است، طی کرده و شامل مجموعه طرق، قواعد و ابزارهای لازم برای کشف حقیقت است. پس روش‌شناسی یعنی شناخت روشی که محقق برای رسیدن به هدف

تحقیق خود به کار گرفته است.

دستیابی به اهداف اصلی تحقیق، زمانی که جست‌وجوی شناخت با روش‌شناسی درست صورت بپذیرد میسر خواهد بود. با اینکه درباره انواع و روش‌های تحقیق، بین صاحب‌نظران این حوزه اجماع نظر کلی وجود ندارد اما یکی از دسته‌بندی‌های جامع در زمینه انواع روش‌های تحقیق و شرایط انتخاب آنها تقسیم‌بندی «ین» است که قابلیت توسعه نیز دارد. بر این اساس روش‌های تحقیق عبارتند از: آزمایشی، پیمایشی، موردی، قوم‌نگاری، تطبیقی، تاریخی و اقدام پژوهی. از دیدگاه «ین» انواع روش‌ها یا استراتژی‌های اصلی تحقیق را می‌توان بر اساس سه ملاک الف) نوع پرسش، ب) کنترل بر رفتار رویداد و ج) زمان رویداد انتخاب کرد (ین، ۱۳۸۱: ۷). جدول ۳ انواع روش‌های تحقیق و شرایط انتخاب هر کدام را نشان می‌دهد.

جدول ۳. انواع روش‌های تحقیق و شرایط انتخاب هر کدام (تعریف به اجزا)

روش‌های تحقیق	نوع پرسشی که مطرح است	رفتار رویداد نیاز به کنترل دارد	توجه به رویدادهای زمان کنونی
آزمایشی	چگونه، چرا	آری	آری
پیمایشی(زمینه یابی)	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار	نه	آری
تاریخی و اسنادی	چگونه، چرا	نه	نه
تطبیقی	چگونه، چرا	نه	نه
اقدام‌پژوهی	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار	آری	آری
تحقیق موردی	چگونه و چرا	نه	آری
قوم‌نگاری	چگونه، چرا و چه هست؟	نه	آری/خیر

بررسی مباحث فلسفی روش‌شناسی نشان می‌دهد که به طور کلی دو دیدگاه فلسفی نسبت به روش‌شناسی وجود دارد؛ دیدگاه پوزیتیویسم و دیدگاه ساختارگرایی اجتماعی. ایده کلیدی پوزیتیویسم این است که دنیای اجتماعی در بیرون وجود دارد و مشخصات آن را باید با بهره‌گیری از روش‌های عینی سنجید نه به اتکای روش‌های ذهنی مبتنی بر احساسات و انفعالات یا خودجوشی‌ها. آگوست کمت^۱ فیلسوف فرانسوی اولین فردی بود که این دیدگاه را مطرح کرد. او معتقد بود: «از زمان بیکن تمام فکرها و خرده‌های خوب تکرار شده‌اند به نحوی که هیچ دانش واقعی به جز آنچه که بر پایه حقایق مشهود استوار است نمی‌تواند وجود داشته باشد.» (منبع؟؟؟) پارادایم جدیدی که توسط فلاسفه طی نیم قرن اخیر و عمدتاً در پاسخ به واکنش به استفاده از دیدگاه پوزیتیویستی در علوم اجتماعی شکل گرفته است، منبعث از این دیدگاه است که واقعیت، عینی و خارجی نیست بلکه ماهیتی است که توسط جامعه و اجتماع ساخته می‌شود و توسط مردم معنا و مفهوم می‌یابد.

ایده ساختارگرایی اجتماعی که اندیشمندانی چون برگر و لوک^۲ من (۱۹۶۶)، واتر لایوک^۳ (۱۹۸۴) و شاتر^۴ (۱۹۹۳) آن را مطرح کرده‌اند، بر روش‌های درک دنیا توسط مردم به‌ویژه از طریق تبادل تجربیات خود با دیگران از راه وسیله‌ای به نام زبان تاکید می‌کند. ساختارگرایی مجموعه‌ای از روش‌ها و نگرش‌هایی است که هابرماس^۵ (۱۹۷۰) از آنها با عنوان روش‌های تفسیری نام می‌برد. جوهره ساختارگرایی اجتماعی این است که واقعیت توسط مردم تعیین می‌شود نه توسط عوامل بیرونی و عینی. بنابراین وظیفه یک اندیشمند اجتماعی، جمع‌آوری اطلاعات و ارقام و ارزیابی و اندازه‌گیری تعداد دفعات بروز الگوهای خاص نیست بلکه او باید به معانی و سازه‌های مختلف تجربیات مردم توجه کند. باید بر آنچه که مردم، به طور انفرادی و گروهی به آن اندیشیده یا آن را احساس می‌کنند تمرکز کرده و به روش‌های برقراری ارتباط میان مردم، چه شفاهی و چه غیر شفاهی توجه کند. باید سعی کند بفهمد و توضیح بدهد که چرا مردم تجربیاتی مختلف دارند، نه اینکه به دنبال علل بیرونی و قوانینی بنیادی برای توضیح

1 Auguste Comte

2 Berger & Luckman

3 Warzlawick

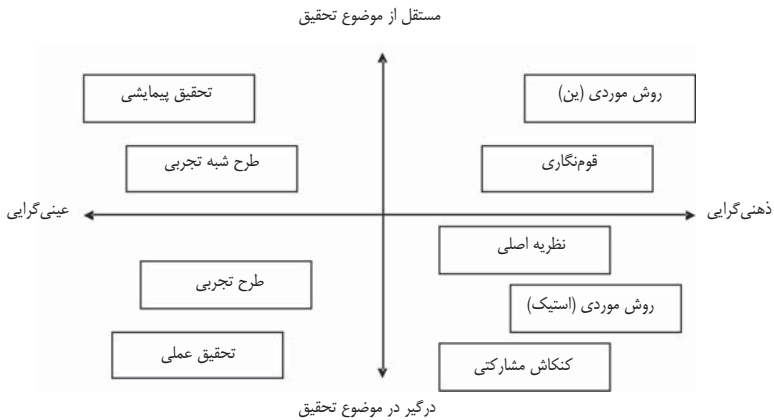
4 Shotter

5 Habermas

دلایل رفتار آنها بگردد. اقدامات انسانی از این حس منبعث می‌شوند که مردم در ظروف مکانی و زمانی مختلفی قرار دارند؛ یعنی در شرایط مختلف، اقداماتی را انجام می‌دهند و به همین دلیل اقدامات انسانی پاسخی مسقیم به محرک‌های بیرونی نیست (اسمیت، ثورب و لوی، ۱۳۸۴: ۵۵). انواع روش‌های تحقیق بر اساس جایگاه فلسفی و میزان استقلال و درگیری محقق در تحقیق، در نمودار ۳ نشان داده شده است.

اگر مدل‌های روش‌شناسی اسمیت، ثورب و لوی و ین با هم ترکیب شود، در هر نگرش فلسفی، نوع سوالاتی که پیش روی محقق قرار می‌گیرد و میزان کنترل محقق بر رویداد و زمان رویدادها و به تبع آن نوع روش تحقیق متفاوت خواهد بود (جدول ۴).

نمودار ۳. انواع روش‌های تحقیق بر اساس جایگاه فلسفی (تعریف به جایگاه فلسفی)

جدول ۴- روش‌های تحقیق، جایگاه فلسفی و شرایط انتخاب هر کدام

جایگاه فلسفی	روش‌های تحقیق	نوع پرسشی که مطرح است	رفتار رویداد نیاز به کنترل دارد	توجه به رویدادهای زمان کنونی
واقع‌گرایی	آزمایشی	چگونه، چرا	آری	آری
	پیمایشی (زمینه‌یابی)	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار	نه	آری
	تاریخی و اسنادی	چگونه، چرا	نه	نه
	تطبیقی	چگونه، چرا	نه	نه
ذهنی‌گرا	اقدام‌پژوهی	چه کسی، چه چیزی، کجا، چه تعداد، چه مقدار	آری	آری
	تحقیق موردی	چگونه و چرا	نه	آری
		چگونه، چرا و چه هست؟	نه	آری/خیر

اقتباس از: (ین، ۱۳۸۱: ۷۰۷، اسمیت، نورب و لوی، ۱۳۸۴: ۹۸، کرسول و پالونکلارک، ۱۳۸۷: ۴۲)

الگوی روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک

اگر بر اساس مدل ین، تحلیلی از مسئولیت‌های محقق در مطالعات کنترل استراتژیک ارائه شود، در هر یک از این مسئولیت‌ها، نوع سوالاتی که پیش روی محقق قرار دارد و میزان کنترل محقق بر رویداد و زمان رویداد متفاوت خواهد بود (جدول ۵).

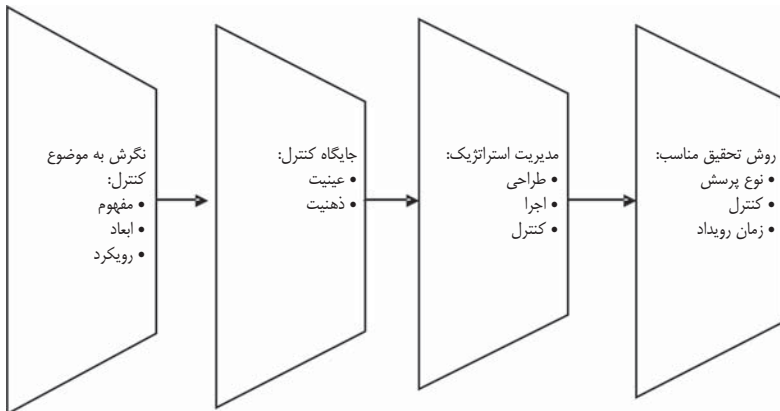
جدول ۵ - روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک

روش تحقیق پیشنهادی	توجه به رویدادهای زمان کنونی	رفتار رویداد نیاز به کنترل دارد	نوع پرسشی که مطرح است	مسئولیت در پروژه مدیریت استراتژیک
قوم‌نگاری	آری/نه	نه	چگونه و چرا	کنترل

اقتباس و ترکیب از: (دیوید، ۲۰۰۲: ۱۳، پیرس و رابینسون، ۱۹۹۴: ۲۴، ین، ۱۳۸۱: ۷)

در مجموع از بررسی ادبیات نظری، الگوی روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک به دست می‌آید (نمودار ۴). ادعای محوری این تحقیق آن است که به کمک این مدل‌ها و در قالب فرایند نمودار ۴ می‌توان روش تحقیق کاربردی در «مطالعات کنترل استراتژیک» را شناسایی و معرفی کرد.

نمودار ۴ - چارچوب مفهومی و فرایند مطالعات کنترل استراتژیک

فرایند ذکر شده در نمودار ۴ گویای آن است که ابتدا باید محقق نگرش خویش را به موضوع کنترل تبیین کند تا جایگاهی که از آن به موضوع می‌پردازد مشخص شود. در مرحله بعدی، او باید مسئولیتش را در پروژه مدیریت استراتژیک تعیین کند و پس از آن روش تحقیق کاربردی خود را انتخاب کند. برای استفاده از این چارچوب نیازمند آزمون آن یا حداقل آوردن گواه و شاهدهی بر آن است. در این راستا فرضیه‌های ذیل مطرح می‌شوند که باید مورد آزمون یا شهود قرار بگیرند:

فرضیه اهم: روش قوم‌نگاری در کنترل استراتژیک، زمانی که از جایگاهی ذهنی برخوردار است کاربرد دارد.

فرضیه بدیل: روش قوم‌نگاری در کنترل استراتژیک، زمانی که از جایگاهی عینی برخوردار است کاربرد دارد.

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق

به طور کلی می‌توان انواع روش‌های تحقیق در علوم رفتاری را با توجه به سه ملاک (الف) هدف تحقیق (ب) دستاورد (نتیجه) تحقیق و (ج) نوع داده‌ها تقسیم کرد (اعرابی، ۱۳۸۳). این تحقیق بر مبنای دستاورد، یک تحقیق توسعه‌ای - کاربردی است؛ توسعه‌ای است چون به دنبال ارائه الگو و توسعه دانش روش‌شناسی در حوزه مطالعات کنترل استراتژیک است و کاربردی است چون محققان مطالعات مدیریت استراتژیک می‌توانند نتایج آن را مورد استفاده قرار دهند. همچنین این تحقیق بر مبنای هدف، از نوع تحقیقات اکتشافی است؛ به این دلیل که هنوز مشخص نیست کدام یک از روش‌های تحقیق در مقوله کنترل استراتژیک به کار می‌روند. همچنین در این تحقیق از داده‌های کیفی برای آزمون فرضیه‌ها استفاده شده و بنابراین یک تحقیق کیفی نیز هست.

روش تحقیق

چنانچه قبلاً اشاره شد روش‌های مختلفی برای انجام تحقیق وجود دارد. این تحقیق از

روش موردی به منظور طرح، بررسی و آزمون فرضیه‌های پژوهش استفاده می‌کند.

جمع‌آوری داده‌های تحقیق

در این تحقیق برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزار بررسی اسناد و مدارک استفاده شد. داده‌های لازم از طریق متن یا نص صریح واقع در خود منبع علمی مورد استفاده و برداشت قرار گرفت. این برداشت‌ها با استنباط کارشناسی حداقل دو تن از اعضای تیم تحقیق که همگی از متخصصان و مشاوران روش تحقیق‌اند، همراه بود. نظرات منتشر شده سایر متخصصان درباره روش مورد استفاده در یک تحقیق نیز به کار گرفته شد.

روایی و پایایی تحقیق

از آنجا که پژوهش حاضر یک تحقیق کیفی نیز هست، روش‌های تعیین روایی و پایایی آن با آنچه مرسوم است و عمدتاً در تحقیقات کمی مورد استفاده قرار می‌گیرد، متفاوت است. رابرت ک. ین؛ صاحب‌نظر تحقیق موردی، معتقد است برای ارزیابی کیفیت طرح تحقیق موردی و افزایش روایی و پایایی آن چهار روش وجود دارد: قابل اعتماد بودن طرح از نظر ساختاری، قابل اعتماد بودن طرح از نظر عوامل داخلی، قابل اعتماد بودن طرح از نظر عوامل خارجی و قابل اعتبار بودن طرح (ین، ۱۳۸۱: ۵). در ادامه به سه روش افزایش روایی و پایایی این تحقیق اشاره می‌شود:

- برای قابل اعتماد بودن این تحقیق به لحاظ ساختاری مدارک از چند منبع جمع‌آوری شدند، زنجیره‌ای از آنها به وجود آمد و به وسیله تیم تحقیق و عوامل آگاهی‌دهنده بازنگری و ویرایش شدند.
- برای قابل اعتبار بودن طرح تحقیق از نظر عوامل داخلی از مقایسه روش‌های تحقیق در مقولات مختلف استفاده شد.
- برای قابلیت اعتبار طرح تحقیق، دستور کار تحقیق موردی به کار رفت و در طول تحقیق سعی بر آن بود که یک پایگاه داده تشکیل شود. در این زمینه از نظرات کارشناسان و مشاوران تحقیق استفاده شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

به طور کلی در تحقیقات موردی دو راهبرد کلی برای تحلیل داده‌ها وجود دارد:

۱. تکیه بر موضوع‌های نظری یا تئوریک؛ از این روش، زمانی استفاده می‌شود که در حوزه مورد بررسی تئوری یا تئوری‌های پایه و قوی وجود داشته باشد. در این حالت روش‌هایی چون مقایسه الگوها و مقایسه با وضعیت استاندارد به کار می‌رود.
۲. ارائه یک قضیه توصیفی؛ این روش، زمانی به کار می‌رود که یک موضوع نظری یا تئوریک قوی در حوزه مورد مطالعه وجود نداشته باشد (ین، ۱۳۸۱: ۱۶۲-۱۶۳).

در این تحقیق برای تأیید فرضیه مهم و رد فرضیه بدیل از راهبرد تکیه بر موضوعات نظری به شیوه مقایسه با الگوهای نظری یا تئوری تحقیق (مدل مبانی فلسفی بارل و مورگان، مدل روش‌شناسی ین و مدل‌های کنترل استراتژیک) داده‌ها استفاده شد (جدول ۶). در این پژوهش دو تئوری پایه که در ادبیات نظری به آن پرداخته شد، اساس کار قرار گرفت:

۱. نگرش‌های فلسفی روش‌های تحقیق، به دو قطب ذهنیت‌گرا (ساختارگرا) و عینیت‌گرا (اثبات‌گرا یا پوزیتیویسم) قابل تقسیم است (بوریل و مورگان، ۱۳۸۴: ۱۳).
۲. نگاه به مقولات استراتژیک در مقایسه با مقولات عملیاتی، ذهنی‌تر است زیرا در سطح استراتژیک مسائل به صورت ذهنی، مفهومی، نظری (تئوریک) و کیفی بیان می‌شوند ولی در سطح عملیاتی مسائل به صورت عینی، عملیاتی، عملی و کمی عنوان می‌شوند. مسائل ذهنی یک ذهنیت روشن قبل از عمل می‌دهند و یک نتیجه نظری یا مفهومی ارائه می‌کنند که مبنای عملیاتی شدن قرار می‌گیرد (اعرابی، ۱۳۸۳).

جدول ۶. نتایج روش‌شناسی پژوهشی موردی کاوی‌های تحقیقات کنترل استراتژیک

ردیف	مورد مطالعه	منبع	دارای روش تحقیق:	که در آن محقق مسئولیت:	با نگرشی ... نسبت به امنیت ملی:	و شاهد است بر:
۱	مفهوم امنیت ملی و تحولات جدید بین‌المللی	شاه حسینی ۲۷۳۱	تاریخی- اسنادی	کنترل (نتایج و فرضیات)	عینی (مستقل، تک بعدی)	رد بدیل
۲	بررسی شرایط متقابل ایران و آمریکا برای برقراری روابط دیپلماتیک (با تأکید بر خلیج فارس و روند صلح خاورمیانه)	ایمانپور، ۱۸۳۱	قوم‌نگاری	کنترل (مفروضات، پیشرفت کار)	ذهنی (چندبعدی)	پذیرش فرضیه
۳	بررسی کیفیت پساب نیروگاه بعثت و اثرات احتمالی آن بر محیط زیست منطقه	حاجی اسفندیاری، ۳۷۳۱	میدانی	کنترل (نتایج)	عینی (مستقل، تک بعدی)	رد بدیل
۴	بررسی نقش تبلیغات در جنگ تحمیلی	طاووسی، ۸۷۳۱	تاریخی- اسنادی	کنترل (نتایج)	عینی (مستقل، تک بعدی)	رد بدیل
۵	تجارت خارجی و رشد اقتصادی ایران	مرادی و مهدی زاده ۴۸۳۱	تاریخی- اسنادی	کنترل (نتایج)	عینی (مستقل و تک بعدی)	رد بدیل

نتایج و پیشنهادات

در کتاب‌ها و تحقیقات موجود تا به حال مفهوم کنترل استراتژیک از حیث روش‌شناسی و تحقیقات، تجزیه و تحلیل و کالبدشکافی نشده و یک دسته‌بندی جامع و سیستماتیک از روش‌های تحقیق مورد استفاده در آن صورت نگرفته است. در این تحقیق با ترکیب و تحلیل مبانی فلسفی و علمی مفاهیم کنترل استراتژیک و روش‌شناسی تحقیق، الگوی روش‌شناسی مطالعات کنترل استراتژیک ارائه شد. به طور کلی از این الگو می‌توان دریافت که اگر محقق قصد استفاده از روش تحقیق خاصی را در حوزه‌های مدیریت استراتژیک دارد، باید با استفاده از ابزارهای معرفی شده در این تحقیق ابتدا نگرش خود را نسبت به موضوع روشن کرده سپس مشخص کند از کدام جایگاه به مبحث می‌پردازد و مسئولیت او در مدیریت استراتژیک چیست.

نهایتاً پس از مشخص شدن مسئولیت محقق در پروژه، نوبت معرفی روش تحقیق مناسب فرا می‌رسد.

با توجه به نتایج این تحقیق در حوزه «روش‌شناسی تحقیق در مطالعات کنترل استراتژیک» به پژوهشگران، مشاوران و آموزگاران حوزه مدیریت استراتژیک در کشور پیشنهاد می‌شود موارد ذیل را رعایت کنند:

۱. نگرش خود را نسبت به مفهوم، ابعاد و رویکرد موضوع مدیریت و کنترل استراتژیک در حیطه کاری خویش مشخص کنند.
۲. در صورتی که مسئولیت کنترل بر عهده آنهاست پیشنهاد می‌شود از روش قوم‌نگاری استفاده کنند. مهم‌ترین نکته در قوم‌نگاری نامحسوس بودن کنترل و حضور در بطن جامعه است.

تبیین روش قوم‌نگاری در مطالعات کنترل استراتژیک

مطالعه توصیفی دقیق از رخداد‌های سیاسی، اقتصادی، تکنولوژیکی و سایر مقوله‌ها، به ویژه در زمینه‌ها و بسترهایی که در آن روی می‌دهند، از اهداف اساسی نوعی تحقیق در علوم انسانی به شمار می‌آید که امروزه تحت عنوان تحقیق قوم‌نگاری شهرت یافته است. قوم‌نگاری به ساده‌ترین مفهوم آن، مستلزم این است که پژوهشگر چگونگی رویداد پدیده‌ها را عیناً در زمانی که روی می‌دهند و همان‌گونه که روی می‌دهند توصیف کند. در این حالت، محقق خود بخشی از رویداد خواهد بود و در متن قرار خواهد گرفت. شاید بارزترین مثال در حوزه سیاسی و دفاعی، در مورد تحقیق قوم‌نگاری، «جاسوسی» است. یک جاسوس تا آنجا که می‌تواند به کنترل استراتژیک مولفه‌های کلیدی می‌پردازد و در بعضی موارد بنا به مقتضیات در آنها دخل و تصرف خواهد داشت. در این نوع تحقیق، یافتن علت‌ها و تبیین آنها هدف نیست بلکه بیشتر توصیف واقعیت‌ها هدف است. از این رو روش تحقیق قوم‌نگاری ابزار مفیدی در کنترل استراتژیک به شمار می‌رود.

تحقیق قوم‌نگاری اگرچه در گذشته به صورت انحصاری در خدمت انسان‌شناسی و مردم‌شناسی قرار داشته و تنها در مواردی خاص به دیگر حوزه‌های علوم انسانی وارد شده

است، در طول ۲۰ سال اخیر به ویژه در دهه هشتاد، در زمینه‌های دیگر نیز به صورت منظم مورد استفاده قرار گرفته که یکی از این زمینه‌ها تحقیقات مدیریت استراتژیک است. رویکرد قوم‌نگاری بر رویدادشناسی استوار است و به پژوهشگر اجازه می‌دهد برای تعیین الگوی مشاهده شده پدیده از دانش اجتماعی و مشترک مشارکت‌کنندگان در پژوهش استفاده کند. ویژگی کلیدی رویکرد قوم‌نگاری تمرکز بر شیوه‌های طبیعت‌گرایانه تحقیق، مانند مشاهده مشارکتی در نوعی چارچوب استقرائی از قبل تدوین شده است. مطالعات کنترل استراتژیک با استفاده از تحقیق قوم‌نگاری باید از ویژگی‌هایی ذیل برخوردار باشد:

۱. محیط‌گرایی (بافت‌گرایی): رفتار هر رویداد مورد مطالعه تحت تأثیر بافتی است که در آن قرار دارد. از این رو نتایج حاصل از تحقیق قوم‌نگاری، تنها در محیط مورد مطالعه خود قابل تفسیر است.
۲. ماهیت کیفی، پدیدارشناختی: باید توجه داشت که جنبه واحدی از رویداد مورد مطالعه می‌تواند معانی مختلفی داشته باشد. محققان قوم‌نگار نه تنها به توصیف رفتار می‌پردازند، بلکه سعی در تفسیر این رفتار از دیدگاه افراد تحت مطالعه دارند. از این رو انتخاب یک چارچوب مشخص برای تفسیر، کدگذاری و مقوله‌بندی کردن رفتارها و رویدادها ضروری است.
۳. استفاده از روش شرکت‌کننده - مشاهده‌گر: در تحقیق قوم‌نگاری، جمع‌آوری داده‌ها شامل مشاهده آنچه رخ می‌دهد در شرایط طبیعی تحت مطالعه است. یک مشاهده‌گر قوم‌نگار باید بافتی را که در آن پدیده روی داده، تفسیر شده و نسبت بدان عکس‌العمل نشان داده می‌شود، درک کند. حوادث مربوط را به تصویر کشیده و به تفسیر آنها بپردازد. این فرد را که خود نیز در صحنه رویدادها حضور دارد، شرکت‌کننده - مشاهده‌گر می‌نامند. بنابراین شرکت‌کننده - مشاهده‌گر سعی دارد نقش یکی از افراد تحت مطالعه را به عهده گرفته و بافت مورد مطالعه را شخصاً تجربه کند تا به سهولت به احساسات و اعمال افراد تحت مطالعه پی ببرد. از این رو مشاهده در تحقیق قوم‌نگاری، گسترده‌تر از چیزی است که به صورت عینی ضبط می‌شود.

۴. دیدگاه کل‌گرا: در این نوع تحقیقات، مشاهده‌گر بر کل بافت مورد مطالعه تاکید دارد. به عبارت دیگر عناصری که به نحوی با پدیده مورد مطالعه رابطه دارند از جنبه‌های مختلف بررسی می‌شود. دیدگاه کل‌گرا این امکان را فراهم می‌آورد که ارتباط رویداد مورد بحث با سایر رویدادها و ابعاد مختلف آن رویداد به صورت یک کل مورد نظر قرار گیرد. با توجه به ویژگی‌های فوق، تحقیق قوم‌نگاری را می‌توان یک بررسی در شرایط طبیعی، با دیدگاهی کل‌نگر و استفاده از رویکرد پدیدارشناختی قلمداد کرد.

بنا بر نتایج این تحقیق، توصیه می‌شود استادان مدیریت استراتژیک درس‌های مربوط به حوزه کنترل استراتژیک را از منظر تحقیق قوم‌نگاری یا کنترل نامحسوس مشارکتی به دانشجویان تدریس کنند.

منابع و مأخذ

- اسمیت مارک ایستر بای، ثورب، ریچارد و لو، اندی (۱۳۸۴). درآمدی بر تحقیق مدیریت، ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ اول.
- ایمانپور، عباس (۱۳۸۱). بررسی شرایط متقابل ایران و امریکا برای برقراری روابط دیپلماتیک؛ پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- اعرابی، سید محمد (۱۳۸۳). جزوه دوره دکتری مبانی فلسفی روش تحقیق، تهران، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی.
- _____ (۱۳۸۳). جزوه دوره دکتری کنترل استراتژیک، تهران، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی.
- بوریل، گیسون و مورگان، گارت (۱۳۸۴). نظریه‌های کلان جامعه‌شناختی و تجزیه و تحلیل سازمان، ترجمه محمد تقی نوروزی، تهران، سمت.
- پیرس و رایبسنسون (۱۳۸۱). مدیریت استراتژیک، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، تهران، نشر نگاه.
- خاکی، غلامرضا (۱۳۸۲). روش تحقیق در مدیریت، تهران، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد،

چاپ دوم.

حاجی اسفندیاری، حسن (۱۳۷۳). بررسی کیفیت پساب نیروگاه بعثت و اثرات احتمالی آن بر محیط زیست منطقه؛ پایان نامه کارشناسی ارشد مهندسی بهداشت محیط، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

دفت، ریچارد ال (۱۳۸۰). تئوری و طراحی سازمان، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ سوم.

رابینز، استفن پی (۱۳۸۱). تئوری سازمان، ترجمه سید مهدی الوانی و حسن دانایی فرد، تهران، انتشارات صفار.

شاه حسینی، حسن (۱۳۷۲). مفهوم امنیت ملی و تحولات جدید بین‌المللی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه امام صادق.

شنایدر، سوزان و بارسو، ژان لوئی (۱۳۸۲). مدیریت در پهنه فرهنگ‌ها، ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم.

شهلائی، ناصر (۱۳۸۵). مدیریت استراتژیک در نیروهای مسلح، تهران، دافوس آجا.

شهلائی، ناصر و ولیوند زمانی، حسین (۱۳۸۸). نظریه‌های استراتژیک، تهران، دافوس آجا.
طاووسی، احمد رضا (۱۳۷۸). بررسی نقش تبلیغات در جنگ تحمیلی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

لورنژ، پیتر و همکاران (۱۳۸۴). کنترل استراتژیک، ترجمه سید محمد اعرابی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

کرسول، جان و پلانو، کلارک ویکی (۱۳۸۷). روش‌های تحقیق تلفیقی، ترجمه عباس زارعی و محسن نیازی، تهران، انتشارات ثامن الحجج.

مرادی، محمد علی و مهدی زاده، مریم (۱۳۸۴). تجارت خارجی و رشد اقتصادی ایران، اقتصاد و تجارت نوین. (اطلاعات کامل نیست)

ین، رابرت. ک (۱۳۸۱). تحقیق موردی، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

David, Fred R (2002). Strategic management. 11ed. Printice Hall.
Pearce II, Johan A. and Robinson Jr, Richard B (1994). Strategic management. Third Edition. IRVIN USA.
Sohreyogg and Steminmann (1987). Strategic Control: A new perspective, Academy of management review. Vol.12. pp.91-103